

je součástí knihy *Vnutri mysljašćich mirov: čelovek, těkst, semiosfera, istorija*, která vyšla v roce 1996.) Mezi těmito polaritami dle Lotmana dochází k neustálé výměně informací (komunikaci), jež produkuje explozivní události. Totéž potom platí i pro další okraje tohoto prostoru, jež se nalézají na úrovni vztahu mezi odlišnými kulturními rámci. Sémiosféra je komplementární k biosféře; dění uvnitř sémiosféry lze vyjádřit jako bazální součinnost biologické potenciality subjektu (jeho mentálních schopností daných evolucí) a znakových systémů, mezi kterými má primární roli systém přirozeného jazyka.

Z hlediska literárněvědného spočívá význam publikace především v ukázání na sémiotické vrstvy literárního díla, které se nevyčerpávají pouze do sebe uzavřeným významovým systémem, odkazujícím do sféry fikčních světů, ale přesahují směrem za své hranice. Toto přesahování ovšem nemá mimetickou povahu; fikční světy nejsou prostými deriváty aktuálního světa, ale nalézají se s ním v osmotickém vztahu, pro který platí analogické přeshraniční vztahy, jako je tomu i v situaci střetu dvou (či více) obecně kulturních schémat. Pro tyto vztahy Lotman využívá modelu ternárních struktur, jež disponují v zásadě dvoufázovým pohybem. První zaručuje možnost komunikace dvou kvalitativně různorodých binárních systémů (např. dvou kulturních schémat, dvou odlišných uměleckých druhů, umění a ekonomie apod.), druhou fází je inkorporace vlivu do systému té struktury, která vliv přijímá a v rámci které následně dochází k reorganizaci kulturních vztahů. Literární dílo tak z tohoto hlediska sice není prostou nápodobou světa tzv. skutečného (reálného), ale na druhé straně neexistuje ani izolované od svého okolí. Vztah mezi různými strukturálně-sémiotickými rovinami kultury je potom u Lotmana nutným komunikačním vztahem plným překladů, transformací a inkorporací při zachování nezbytné imanence každé ze strukturálních řad.

Tyto myšlenky, jež rozvíjí poststrukturální tradici, se ukazují být inspirativní rovněž v aktuálním literárněvědném (či kulturologickém) diskurzu, např. v oblasti tzv. postkolonialismu, obratu k prostoru (*spatial turn*) a jinde.

Knihou *Kultura a eksploze* by v ideálním případě neměla skončit snaha zpřesňovat Lotmanovy myšlenky českému prostředí. Kromě výše uvedených titulů a studií, jež byly již do češtiny přeloženy, se nabízí například zmíněná publikace *Vnutri mysljašćich mirov: čelovek, těkst, semiosfera, istorija* (1996), která byla přeložena do řady jiných jazyků a kde mezi mnoha jinými nalezneme například i studii „Semiosfera i problema sjužeta“, ve které Lotman systematicky rozvíjí myšlenku dvojí základní typologie kultury (založené na cyklickém a lineárním principu), kterých se dotýká i v knize *Kultura a eksploze*. Podnětnými pracemi, jež dále rozvíjejí Lotmanovy myšlenky, jsou vedle monografií Vladimíra Macury například odborné texty Bogusława Żyłka, jednoho z překladatelů a propagátorů prací Tartusko-moskevské školy v polském prostředí.

Richard Změlík

Mezi dechovkou a trabantem

Ondřej Daniel — Tomáš Kavka — Jakub Machek et al.: *Populární kultura v českém prostoru*. Praha, Karolinum 2013. 327 stran.

„Kniha, kterou právě otevíráte, je experimentálním prověřením možností aplikace teorií populární kultury na český kontext.“ Tímto poměrně odvážným prohlášením začíná úvod ke kolektivní monografii *Populární kultura v českém prostoru*. Bohužel, zdaleka ne každý z jejích více než dvaceti autorů se řídí tímto nadějným příslibem.

Jednotlivým prvky monografie, která navazuje na konferenci *Populární kultura a česká identita*, tedy neměla být toliko ona široce definovaná populární kultura, nýbrž právě aplikace teorií populární kultury. V této souvislosti autoři zmiňují v první řadě britskou školu *cultural studies* a bližší pohled na tuto koncepci nám může přiblížit také některé klíčové problémy zkoumání populární kultury v českém kontextu. V monografii samotné totiž jakýkoli předběžný popis aplikované metody chybí a alespoň obecná definice *cultural studies* se objeví až ve dvou odstavcích na s. 159 v eseji Roberta Kulmiňského o televizi a české identitě.

Důvodem tohoto mlčení o metodě může být skutečnost, že přístupy *cultural studies* se upřesňují jen stěží. V úvodu k výboru esejů *Cultural studies* (1991) se Cary Nelson, Paula A. Treichlerová a Lawrence Grossberg potýkali se stejným problémem. Přístup kulturních studií totiž nelze vymezit předmětem studia ani metodou. Dokonce ani interdisciplinární pojetí k popisu nestačí a autoři mluví přímo o aktivní a agresivní antidisciplinaritě.

Přesto lze vysledovat alespoň jistý obecný rámec kulturních studií, kterým je lze vymezit oproti jiným konceptům. Výše zmínění autoři definují společný rys tak, že se jedná o studia zkoumající v dané společnosti všechny druhy umění, institucí, světonázorů a komunikačních prostředků, či ještě stručněji řečeno, že kulturní studia (autoři monografie důsledně upřednostňují tento překlad termínu *cultural studies* před zavedenějším tvarem *kulturní studia*, který prosazuje zejména nakladatelství Portál v publikacích jako *Kulturní teorie: klasické a současné přístupy* či *Aktuální témata kulturních studií*) zkoumají vztah mezi kulturou a společností, mezi symbolickým a materiálním. Již první práce v oboru *The Uses of Literacy* (1957) od budoucího zakladatele birminghamského Centre for Contemporary Cultural Studies Richarda Hoggarta těžila z možnosti marxistické kritiky chápat kulturní projevy jako třídně determinované skutečnosti. Proto také Hoggart od počátku považoval za nutné otevřít Centrum badatelům ze společenskovědních disciplín a kombinovat různé nástroje popisu společnosti i kultury. Kulturní studia tak do sebe postupem času nasákla vlivy z nejrůznějších oblastí myšlení, při-

čemž silnou stopu zanechalo především Gramscioho pojetí marxismu, gender studies, psychoanalýza, strukturální kulturní antropologie a z druhé strany například sémiologie Rolanda Barthesa a později dekonstrukce či myšlenky Pierra Bourdieua. V zásadě tak kulturní studia vybírají ze široké palety nástrojů, které jsou použitelné k popisu vztahu společnosti a kultury, a metodická i předmětová otevřenost jim umožňuje snadno se adaptovat na různá dobová i místní specifika.

John Fiske, americký etnolog, jehož díla patří v monografii vedle autorů britské školy k nejcitovanějším, v knize *Reading the Popular* (1989) o kulturních studiích tvrdí, že „uspokojivého výsledku bývá dosaženo jedině tehdy, když se vytvoří vztah mezi etnograficky pojatými historicky a místně podmíněnými významy a mezi sémiotickou analýzou textu. Sémiotika vysvětluje vztah struktury textu a sociálního systému. Zároveň vysvětluje, jak jsou takové významy konstruovány v rámci kulturního procesu, který přiřazuje význam jak sociální zkušenosti jednotlivce, tak celému sociálnímu systému.“

Fiske tedy rozlišuje tři činitele: rámcový společenský systém, jedince, jenž má v tomto systému nějaké místo a nějaké cíle, a konečně dobově a místně determinovanou kulturu, která je zároveň celospolečenským jevem a zároveň je jí v každém jednotlivém případě nějak rozuměno. Právě druhy tohoto rozumění a jejich podmíněnost představují pro Fiska předmět zkoumání cultural studies.

Pakliže tedy máme chápat monografii *Populární kultura v českém prostředí* jako „aplikaci teorií“, očekávali bychom, že se autoři budou řídit podobnými pravidly. To se však ne vždy tak úplně podařilo.

Problém dobře vynikne při bližším pohledu na stat jednoho z editorů monografie Ondřeje Daniela „Násilí československé mládeže na konci státního socialismu“, která pojednává o násilných skupinách mladistvých v kontextu dobových subkultur. Již název v mnohém připomene klasické práce Birminghamské školy kulturních studií, které se často zabývaly nejrůznějšími formami kultury mládeže, především ve spojení s revoltujícími subkulturami, jako byli punks či skinheads. Daniel velmi důsledně polemizuje s tezemi historika Miroslava Vaňka, který chápe část punkové scény jako „ostrůvky svobody“ a na základě pečlivé analýzy dobového tisku, kinematografie, nejrůznějších publikací a archivních zdrojů dává dohromady méně jednoznačný obraz české předrevoluční mládeže.

Klíčem k pochopení stavby Danielova textu jako aplikace kulturních studií je způsob, jakým se mu daří spojit klasické postupy společenských věd — sociologie a historie — s postupy interpretace kulturních artefaktů a ukázat tak, jak konkrétní dějinná a společenská situace produkuje určitou kulturu či kultury a naopak. Studie rozebírá jak násilí fyzické, tak symbolické, zkoumá materiální podmínky i nejrůznější kulturní produkty a vytváří tak komplexní model zkoumaných subkultur na konci osmdesátých let. Ačkoli jí možná

schází trochu odvážnější interpretační gesto, jedná se rozhodně o pečlivě odvedenou práci, která velice dobře zapadá do anglosaského modelu cultural studies.

Hlavní problém celé monografie tkví v tom, že téměř polovina statů tu Danielovu v ničem nepřipomíná. Velká část příspěvatelů nic neaplikuje, případně má s aplikací značné problémy či aplikaci s různými stupni úspěšnosti předstírá. Některé zůstávají v zajetí materiálu a nejsou s to rozhoupat se k jeho interpretaci a jiné se místo teze uchylují k moralistickým závěrům.

Právě moralizující analýzy se zdají být těmi nejproblematičtějsími. Práce Martina Škabrahy o filmu *Vesničko má středisková* se řadí do dlouhé řady kritik poetiky Zdeňka Svěráka (v podobném duchu se nese například analýza Michaely Petránkové ve sborníku *Tesilová kavalérie* o normalizační popkultuře) a podobně jako ony nepřináší nic nového kromě úporné snahy kácet mýdly a ukázat, jak film podporuje (špatně) hodnoty spojené s normalizací. Vypomáhá si přitom Janem Patočkou a Karlem Hynkem Máchou, kteří nepředstavují to pravé teoretické východisko, má-li být řeč o kulturních studiích. Podobný syndrom „kanónu na vrabce“ trápí i příspěvek Otakara Slanaře o hodnocení literatury science fiction v časopisu *Ikarie*. Jistě není nic špatného inspirovat se statí Jana Mukařovského „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“ a zasadit tyto myšlenky do současného myšlenkového kontextu, například srovnat je s koncepcí P. Bourdieua a dalšími, by mohlo být velice přínosné. Slanař se ale namísto toho rozhodl celou rozsáhlou literaturu o fanouškovských komunitách a literárních polích důsledně ignorovat a výsledek, jakkoli přináší zajímavý pohled na preferované hodnoty recenzentů *Ikarie*, tak působí jako výstřel do tmy.

Problém s nezvládnutím metody provází i práci Iny Marešové o ostalgií. Jedná se přitom o problém pro velkou část monografie symptomatický. Autorce se totiž nedaří zasadit kulturní fenomén (ostalgií) jako funkční prvek do aktuálního společenského kontextu. Zaměřuje se místo toho především na materiální stránku produkce, čímž se ochuzuje o značný interpretační prostor a navíc se kvůli ignorování společenského kontextu dopouští některých zkratkovitých tvrzení. Bez problému tak přijímá představu, že film *Goodbye Lenin* zažehává vlnu ostalgie, aniž by se zamyslela nad možnými společenskými příčinami. Nejeví zájem o to, co může ostalgie znamenat ve vztahu ke společnosti a co je její hlubší příčinou, chápe ji pouze jako estetickou hru bez společenského obsahu. Ano, komunistické či nacistické uniformy se opravdu mohou stát estetickým objektem, to ale vůbec neznamená, že tímto konstatováním lze skončit a že za estetickým zalíbením nemůže být další význam — například snaha šokovat, provokovat či se naopak se k něčemu přihlásit, někam se začlenit.

Část viny padá i na editory, kteří si nedali záležet na tom, aby spolu jednotlivé příspěvky lépe komunikovaly. Tvrzení Marešové o „vítězství stylu

nad obsahem“ a „estetického nad etickým“ snad ani nemohou být ve větším kontrastu se závěry studie Muriel Blaiveové, která jen o několik stránek dříve chápe postkomunistickou nostalgii jako výlučně sociální fenomén daný kontrastem dravého kapitalismu a rovnostářského komunismu. Jistě, není nic špatného na tom, když dvě autorky dospějí k odlišným závěrům. Zásadní problém ale představuje, že se tyto zcela mimoběžné stati, které spolu nijak nekomunikují, nacházejí v jediné knize, již editoři prohlašují za monografii. Místo aby se navzájem obohacovaly, pouze autisticky stojí vedle sebe.

Autoři studií mají obecně tendenci držet se spíše v bezpečí, které skýtají kulturní artefakty, případně společenská fakta, a jen zřídka najdou odvahu k výraznější interpretaci. Tímto neduhem trpí například poučená a potenciálně zajímavá studie Šárky Syslové o domácím umění. Pojmy jako *reinterpretace*, *různé interpretační rámce* či *vyjednávání o sociálním významu* ústí v pouhá naznačení typu *ironie* či *nostalgie* bez hlubšího zamyšlení nad možnými konkrétními významy jednotlivých jevů či artefaktů. Přitom v monografii často vzpomínaný John Fiske dokázal popsat dlouhé odstavce o možných významech módních doplňků zpěvačky Madonny a průkopník myšlení o subkulturách Dick Hebdige věnoval vztahu společnosti a hudebních stylů rovnou celou knihu. Více interpretační odvahy by prospělo i příspěvku Kristýny Janečkové, která aplikuje koncept míst paměti na severočeský hrad Střekov, přesněji řečeno na různé dobové texty, nejčastěji turistické, které konstruují zříceninu jako místo paměti. Autorka přitom čerpá z poměrně rozsáhlého materiálu a také srovnávání českého a německého podání se zdá být krokem správným směrem. Takto navzdory hojnosti materiálu zůstává potenciál studie částečně nevyužit, přičemž výsledek místy připomíná jakousi komentovanou bibliografii Střekova.

Také Blanka Hemelíková si vybrala téma, které odpovídá zaměření kulturních studií. V příspěvku „Regionální identita v populární kultuře“ zkoumá vzednutí reprezentace regionální identity Valašska v populárním románu. Také zde se vyskytuje poměrně jasná dvojice: dobová podmíněnost (tedy pocit ohrožení národa) a kulturní artefakt (regionální román). Bohužel je tento stav pouhým východiskem a dále se s ním příliš nepracuje. Studie je poměrně zajímavým pohledem na literární konstrukci regionální a celonárodní identity. Jen stěží ovšem můžeme mluvit o aplikaci jakékoli metody. Autorka přitom v úvodu studie navrhuje koncept formule Johna Caweltiho jako nevhodný pro studium regionální populární literatury. Pravý opak je ale pravdou, jen stěží bychom hledali vhodnější přístup. Právě koncept formule umožnil Caweltimu dobře popsat specifika westernů či bondovek z hlediska jejich regionálního a dobového zakotvení. Sledování žánrových variací a vytváření specifické formule by její práci nesmírně obohatily.

Úspěšnější aplikací *content analysis* představuje studie Jany Dvorčákové „Večerní Praha jako vybočení ze socialistické každodennosti“, která pracuje

s různými definicemi bulváru a aplikuje je na večerník založený roku 1955. Výsledek vypovídá jak o kulturní situaci padesátých let, tak šířeji o vztahu komunistické diktatury a populární kultury vytvářené podle západního vzoru.

Sociologický pohled Roberta Kulmiňského je obohacující tím, jak autor suverénně na problematiku identity v televizním vysílání aplikuje myšlenky předních sociologů. O to více zamrzí zbytečná popisnost hned následujícího příspěvku Magdaleny Myslivcové o podobách soudobé religiozity, ve kterém materiální aspekty kultury zcela vytěsnily jakékoli úvahy nad jejich společenským významem. Lenka Řezníková oproti tomu ve své studii o paměti a české identitě dobře chápe, že i takové žvýkání žvýkačky znamená „stávat se součástí různě kódovaných sémantických systémů“ a že i pouhý název pořadu *Deutschland sucht den Superstar* může být projevem zásadních posunů v chápání kulturní paměti.

Jasně vymezený předmět studia a velice kvalitní rešerše zdobí materiálně bohatou práci Tomáše Kavky o Majálesu. V úvodu si stanovuje následující cíle: „pozorovat proměny slavnosti, která je médiem, jehož prostřednictvím probíhala a probíhá komunikace studentů jako zkonstruované reprezentativní generační skupiny mládeže s širší veřejností“ (s. 211), což zcela odpovídá tomu, jak by mělo vypadat východisko klasické kulturní studie. Teprve na tomto základě je pak možno polemizovat na vyšší úrovni, zpochybňovat konkrétní interpretaci či napadat teorii reprezentace. Přínosem stati samotné je kromě opravdu zajímavé práce s prameny (hned na úvod autor čerpá mimo jiné z Aloise Jiráka a Zdeňka Nejedlého) především netradiční důraz na kontinuitu kulturního jevu, který trvá od druhé poloviny 19. století do současnosti napříč společenskými proměnami. Studium kultury takto může představovat alternativu tradičním historickým výkladům, které zdůrazňují spíše diskontinuitu jednotlivých epoch a režimů.

Podobně suverénně s postupy kulturních studií zachází další z editorů Jakub Machek ve stati o počátcích české populární kultury na přelomu 19. a 20. století. Autorovi se daří spojit analýzu kulturních artefaktů s demografickými výzkumy v jeden plastický celek. Proměny konkrétních forem (dechová hudba, senzační tisk) jsou chápány jako projev konkrétní společenské situace, přičemž se jako velice přínosné ukázalo i mezinárodně komparativní hledisko.

Teorii kvalitně podložené jsou příspěvky Marty Kolářové a Hedviky Novotné, které pracují s oblíbeným předmětem kulturních studií: s hudebními subkulturami. Marta Kolářová, editorka kolektivní monografie *Revolta stylem*, přispívá úvahou, jak lze v současné situaci pojmově uchopit to, co bychom dříve nazvali *subkulturami mládeže*. Na rozdíl od ostatních příspěvků se tedy nejedná ani tak o případovou studii jako o snahu pracovat v českém postsocialistickém prostředí s koncepty kmenů či globální a lokální kultury.

Monografie je rozdělena do pěti tematických bloků. První se zabývá zobrazením tradičních českých hodnot v české kultuře, druhá zkoumá paměť, třetí se zaměřuje na populární kulturu v průběhu českých dějin, čtvrtá obrací pozornost na současnost, pátá jde proti hlavnímu proudu a soustředí se na subkultury. Zvláštním bonusem je pak recenze knihy *Comparative Hungarian Cultural Studies*. Ačkoli nebývá zvykem zařazovat do monografie recenzi, zde má svoji funkci v tom, že čtenáři přibližuje do značné míry podobný pokus o aplikaci kulturních studií na postkomunistické prostředí. Snad jen trochu ironicky působí, že recenzent Jakub Machek publikaci vytýká ponejvíce právě to, co trápí i monografii, k jejímž editorům sám patří, tedy přehlížení mezinárodního kontextu a neochota některých autorů překročit rámec své domovské disciplíny.

Kvalitní studie obsažené v monografii dokazují tezi zmíněnou v úvodu, že principy teorií populární kultury lze aplikovat i na české prostředí (což ostatně není až tak překvapivé) a co víc, že tato aplikace může být smysluplná. Značné procento výstřelů mimo terč či přímo do vzduchu však upozorňuje na neblahou skutečnost, že zdaleka ne každý je takové aplikace schopný a že si editoři měli dát více práce s úpravou jednotlivých příspěvků tak, aby výsledná publikace opravdu působila jako kolektivní monografie. Kniha *Populární kultura v českém kontextu* tak ukazuje, že zatímco populární kultura se v českém prostoru daří více než dobře, kulturní studia na sobě musejí ještě pořádně zapracovat.

Stefan Segi

ANOTACE, KRONIKA A GLOSY

Henryk Markiewicz (1922–2013)

Dne 31. října 2013 odešel z tohoto světa. Platil za vynikajícího historika i teoretika literatury, učitele několika generací, člověka obrovského rozhledu a erudice, pracanta, jakých je málo. Legendární postava krakovského vědeckého a kulturního života; majitel stejně legendární soukromé knihovny čítající na 40 tisíc svazků. Přitom byl schopen duševní práce až do posledních okamžiků svého života.

Pocházel ze sekularizované a zpolonizované židovské rodiny. Do jeho života silně zasáhla druhá světová válka, v níž se rodině podařilo utéct do SSSR. Zde prošli několika štacemi, na nichž H. Markiewicz pracoval v mnoha profesích (fyzických i vychovatelských). Po konci války vystudoval polonistiku v Krakově, v „nové době“, mezi jejíž podporovatele (nikdy však dogmatické) patřil, postupně prošel mnoha funkcemi (řídícími, edičními i redakčními), přičemž stále zůstával věrný Jagellonské univerzitě; nemálo času strávil také v Institutu Badań Literackich Polské akademie věd (1949–1968). I po svém emeritování (1993) stále pracoval: redigoval, vedl doktorandy, přednášel.

Jeho dílo obsahuje desítky knižních publikací, stovky a stovky studií a hesel. V oblasti literární historie se věnoval především polskému realismu a meziválečné literatuře; v teorii

literatury byl schopen se vyjádřit snad ke všem podstatným tématům, školám a inspiracím, na něž za svého života narazil. Zlomovou prací jsou zejména jeho *Główne problemy wiedzy o literaturze* (1965, slovensky jako *Aspekty literatury* [1979]; výbor), v nichž podal rozvržení toho, čím je literární věda, jaké je její postavení a k čemu je určena. Tato kniha si podržuje platnost dodnes. Byl mimořádně zdatným komentátorem literárněteoretické produkce a zároveň člověkem schopným věci syntetizovat — viz např. jeho *Teorie powieści za granicą* (1995) nebo *Polska nauka o literaturze* (1981). V poslední době se hodně věnoval popularizaci — spolu s A. Romanowským vydal slovník citátů *Skrzydlate słowa* (1998). Je též autorem životopisného knižního rozhovoru (mimořádná a strhující četba!) *Mój życiorys polonistyczny — z historią w tle* (2002, rozprávěla B. N. Łopieńská).

Svým položením se vždy cítil být marxistou, a to jak v dobách, kdy se to nosilo, tak i v těch, kdy se to nenosilo. Blízký mu byl především historický materialismus. Sám sebe ale několikrát sebeironicky charakterizoval jako eklektika, což byla pozice jeho temperamentu a pracovitosti velmi blízká: ne snad že by dokázal bezmyšlenkovitě nasávat vše, ale spíše byl schopen přijímat tolik věcí, vždy si je